17. Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н. Д. Тамарченко]. – М. : Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. – 358 с.
18.Романенко О. Архетип села у високій та масовій літературі [Текст] : на матеріалі творів Г. Пагутяк, В. Медвідя, Люко Дашвар / О. Романенко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 2011. – № 22. – С. 15–19.
19. Турган О.Д. Універсалія дому в драматургії Лесі Українки // Турган О.Д., Гребенюк Т.В. Універсальні категорії в системі літературного твору (модерністська та постмодерна світоглядно-художні парадигми) : [монографія]. – Запоріжжя : “Просвіта”, 2008. – 292 с.
20. Федосова М. О. Темні наративи українського постмодерну: Сучасна неоготична проза. Монографія. – Дніпропетровськ : Журфонд, 2015. – 166 с.

ПРОСТІР ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ПРОЗІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО (на матеріалі роману “Музей покинутих секретів”)

Галина ВИПАСНЯК
Івано-Франківський національний медичний університет

Статтю присвячено дослідженню особливостей просторів дому і міста у романі Оксани Забужко “Музей Статтю присвячено дослідженню особливостей просторів дому і міста у романі Оксани Забужко “Музей покинутих секретів”. Проаналізовано авторське розуміння процесу взаємовпливу простору та ідентичності, що зумовило виділення понять “простір ідентичності” та “ідентичність простору”.

Ключові слова: простір ідентичності, ідентичність простору, простір дому, простір міста, пам’ять місця, Оксана Забужко, “Музей покинутих секретів”.

Статья посвящена исследованию особенностей пространства дома и города в романе Оксаны Забужко “Музей заброшенных секретов”. Проведен анализ авторского понимания процесса взаимного влияния пространства и идентичности, что впоследствии дало возможность выделить понятия “пространство идентичности” и “идентичность пространства”.

Ключевые слова: пространство идентичности, идентичность пространства, пространство дома, пространство города, память места, Оксана Забужко, “Музей заброшенных секретов”.

The article addresses special features of home and city spaces in Oksana Zabuzhko's novel *The Museum of Abandoned Secrets*. The author's vision of the process of mutual influence between space and identity is analysed making it possible to distinguish such concepts, as "the space of identity" and "the identity of space".

Key words: the space of identity, the identity of space, home space, city space, the memory of place, Oksana Zabuzhko, *The Museum of Abandoned Secrets*.

Упродовж більш як півстоліття проблематика ідентичності залишається однією з найбільш актуальних для сьогодення. Навіть у ситуації, коли здавалось би, чимало вже осмислено і проговорено, коло проблемних питань постійно розширюється через залучення до аналізу різних сфер оприявнення ідентичності. Закономірно, що найактивніше цю тему розвивають вчені психологи, історики, соціологи та митці, забезпечуючи їй заразом теоретичний, фактологічний та мистецький рівні осмислення. Останній з них ускладнений нашаруванням у художньому творі індивідуально-авторських і загальнонаціональних смислових пластів, що з одного боку поглиблює розуміння проблематики, а з іншого, розмиває її межі ледь не до безкінечності. Беручи до уваги таку особливість художнього осмислення проблематики ідентичності, доцільно аналізувати індивідуально авторське бачення проблеми як цілість, що існує у межах уже сформованої ціннісної системи координат певного митця. Такий підхід дає можливість уникнути суперечок щодо правильності чи хибності поглядів письменника, закцентувавши натомість на їх відповідності чи невідповідності сучасним поглядам на означений комплекс проблем.

Варто принагідно зауважити, що у загальносвітовому контексті тривале зацікавлення проблематикою ідентичності зумовлене своєрідним страхом перетворитися під тиском глобалізаційних процесів на спільноту "людей без властивостей", тоді як в українському, як і зрештою, в будь-якому іншому посттоталітарному контексті, дослідження проблем ідентичності має подвійну мету – не лише її збереження, а передусім віднайдення.

Ідентичнісна проблематика цілком закономірно містить цілий комплекс суміжних питань, що сприяють повнішому і багатовекторному її дослідженню. Йдеться зокрема про проблеми національної, колективної пам'яті, пам'яті просторів і просторів пам'яті як визначальних маркерів ідентичності.

У романі О. Забужко "Музей покинутих секретів" проблематика взаємовпливу простору та ідентичності є однією з центральних і розглядається у двох ракурсах – з точки зору простору ідентичності

та ідентичності простору, з яких перший характеризується пасивністю і виконує репрезентативну функцію, як віддзеркалення ідентичності персонажа. Натомість другий – активний і здійснює вплив на процес формування ідентичності особистості.

Простори у Забужко наділені глибоким смисловим навантаженням і набувають значимості не лише в особистісному, але і в загальнонаціональному контексті, причому ці контексти у письменниці завжди взаємодоповнювані – особистісний контекст ускладнюється накладанням різних смислових пластів загальнонаціонального характеру.

Найвиразніше у романі виписані ключові маркери ідентичності – простори дому та міста, причому останній доповнюється додатковим значенням міста-як-дому. Кожен з них можна аналізувати з точки зору уже згаданих двох напрямків – простору ідентичності та ідентичності простору.

Простір дому для особистості – це простір автентичності і можливості буття собою. *"Простір – це така абстракція, яка не стільки відображає реальність довкола нас, скільки є нашим інструментом укладання чи впорядкування світу поза нами. А ми укладаємо його […] у певну ціннісну чи значеннєву (для нас) систему"* [3, с. 70]. У цьому випадку простір дому віддзеркалює ідентичність власника.

За наявності поколіннєвого зв'язку з певним місцем проживання дім стає вмістилищем родової пам'яті, відтак з часом – носієм прихованих чи забутих смислів. Лише дім з виразними ознаками тяглості традиції може продуктивно впливати на формування ідентичності особистості. І в цьому випадку маємо справу з активною, дієвою ідентичністю простору. Причому сила її впливу часом видається доволі авторитарною, оскільки накладає велику відповідальність на молоде покоління власників зберігати закладені у просторі дому духовні цінності, повсякчас їх практикуючи. Родинний дім, на думку Забужко, ми носимо з собою, *"наш дім рядить нашим життям"* [4, с. 431], визначає те, ким особистість є, напряму формуючи її ідентичність. Тому *"можна збудувати дім, ще й пентхауз надбудувати, але треба не одного життя, щоб навчитись той дім на собі носити"* [4, с. 433].

У романі Забужко маємо приклади двох кардинально відмінних одне від одного просторів помешкань – Владиного бойфренда Вадима і Адріана Ватаманюка.

Квартира Вадима позбавлена вже згаданої тяглости традиції. Це лише великий необжитий простір, який втративши духовну власницю – Владу, –

все одно мусить бути заповнений. *"Така квартира просто не може довго стояти пусткою, вона неодмінно, рано чи пізно притягне до себе яке-небудь тіло – щоб у ній поралося, пересувалося по кімнатах <…> – це всього тільки закон великих помешкань, це вони, силою власного тяжіння, рядять людьми й долями: дім, скоро вже існує, завжди ставить до мешканців свої вимоги, і той, хто лишається жити сам у такій великій оселі, вступає з нею в неоголошену війну, в якій рано чи пізно буде поконаний (адже оселі тривкіші, вони живуть довше за людей!) і муситиме вибиратися геть, і хай ще порадіє, коли не вперед ногами"* [4, с. 431]. Вадимів пентхаус – це простір *"свіжовідремонтованої нуворишської квартири"*, який лише характеризує ідентичність власника – типового споживача-скоробагатька без жодних ознак прив'язаності до духовних традицій, – але не формує його. Цей простір ще не здатний здійснити таку вагому формотворчу місію, бо ще, так би мовити, замолодий, духовно ненаповнений, тому може тільки в себе *"затягувати, як пилососом"* нових мешканців, як-от нова Вадимова коханка Свєточка.

Так само віддзеркаленням ідентичності є простір Вадимового ресторану, який Дарині нагадує печеру Алі-Баби: *"Печера – чорний лак, чорна шкіра, підсвічені поверхні, та стандартна суміш показної розкоші й казарменої безликости, котра в наших широтах іменується гламуром"* [4, с. 579].

На противагу духовно порожньому простору Вадимового помешкання дім Адріана Ватаманюка є духовно активним і, навіть втрачений, він продовжує здійснювати свій вплив на істинного власника: *"Дім задає тобі форму!... Отой самий, три покоління як утрачений <…> й цупкий каркас того дому, про який ти завжди знав, що можеш до нього прийти й поглянути на вікна, звідки колись визирали твої юні бабусі, невидимо присутній у тобі й держить тобі хребта випростаним, це від того вся твоя грація природної – незащемленої – гідности… Цього не купиш, не виробиш, не натренуєш в собі – це дається, як умова задачки"* [4, с. 432].

Важливу роль в авторському розумінні ідентичності простору відіграють окремі деталі інтер'єру, наділені глибоким смисловим навантаженням. Окремі речі є матеріальним свідченням реальності подій часом прихованого чи забутого минулого, вони наділені власною пам'яттю, а також є тією ланкою, яка пов'язує простір із життям його власника. До прикладу – антресоль у помешканні Дарининої матері, де зберігаються

"чотири пухлі папки з поворозочками" [4, с. 299], що містять документи, пов'язані зі справою її чоловіка і засвідчують *"всі ті темні роки"*, які *"вона витримала, заморожена в своїй струнκій поставі"* [4, с. 299]. Це матеріальне свідчення прожитого і пережитого, а також символ втраченої любові. Інтер'єр виконує роль нагадування про минулу любов, є вмістилищем притлумлених емоцій, це простір, де чи не кожна річ наповнена енергетикою всеприсутності і непроминальності минулого: *"Уся та несамовита енергія душі, звана любов'ю, – та, що з силою прямого удару зненацька навалюється на тебе, коли витираєш пилюку з письмового стола, де він колись розстеляв свої креслення, або натрапляєш у шафі на старий шалик із його заціλілим запахом, або й просто будь-де, без ніякої видимої причини <...> – не може ж уся ця енергія просто так зникнути, кудись же вона має подітися?"* [4, с. 309].

Загалом весь роман пронизаний лейтмотивом вагомості найдрібніших деталей, які є своєрідним концентратом пам'яті про минуле, найдостовірнішим доказом його істинності, а також чи не найвиразнішим ідентичнісним маркером. *"Я вірю загубленим дрібничкам – далеко більше, ніж готовим історіям, які хтось для мене вже обпатрав, засмажив, заправив і подав на стіл. Я вірю заціλілим жестам і позначкам на книгах, неумисно підловленим на аматорських знімках мімічним гримаскам і неправильно надгризеним мундштукам <...>. Я знаю, що ці викопні решτки загиблих цивілізацій <...>, що колись існували під людськими іменами, – не брешуть"* [4, с. 52]. Минуле постає у романі Забужко як розкиданий пазл, частини якого – а окремі давні речі і є цими частинками – потрібно скласти у цілісну картину. *"Я <...> працюю зі зруйнованим побутом, ніби зі зруйнованим домом <...> – намагаюся сконструювати з нього нову цілість, уже суто мистецьку"* [4, с. 82] – каже Влада в інтерв'ю Дарині, оскільки *"вживані речі мають особливу фактуру, вони теплі"* [4, с. 81]. Їхня теплота власне і походить від наповненості пам'яттю чийогось життя та енергетикою емоцій, від насиченості чиєюсь життєвою *"сторі"*. Таким чином здійснюється переформатування минулого у новій часопросторовій системі, проте зі збереженням первинних ідентичнісних ознак.

Ідентичність речей, так само як ідентичність простору, наповнена активною енергетикою, що здатна здійснювати вплив на людське життя. Людина у собі носить не лише родинний дім з чітко визначеною ідентичністю, але й речі з тим самим маркером. І це все вкупі становить

духовний спадок, який за найменшої нагоди знайде можливості для свого оприявнення. Образ Адріана Ватаманюка – чи не найяскравіший приклад. Маючи академічну освіту, пишучи дисертацію, він зумів заробити на життя не наукою, а антикварним бізнесом: *"Коли вся соціальна матриця, в якій я зростав, ураз луснула, як мильна бульбашка, то єдиною опорою, за яку можна було вчепитися, щоб не піти на дно, виявився той світ старих речей, збережений моїми предками, – мій родовий спадок, <…> я став жити за рахунок спадку <…>. Мені просто повезло <…>, що непомітно влиплі в мене в дитинстві знання й навички зненацька набули реальної вартости, в твердій валюті"* [4, с. 364]. Очевидно, що це не везіння, а незворотний вплив виплеканої родинної традиції на життя нащадків.

На противагу такому традиційному світоглядові – сучасний споживацький тип, втілений в образі Вадима, який не намагається зберегти минуле, а навпаки уникає нагадувань про нього у своєму житті. Владині речі, з-поміж яких було дизайнерське і власне авторське вбрання, він віддав бригаді секонд-хенду. *"Йому потрібна була Влада, жива й тепла, – а Влади не стало, і залишені по ній роботи мусили своїм виглядом справляти йому біль так само, як її одяг <…>, який, іно відсунеш дверцята шафи, криком кричав йому в лице про відсутність власниці <…>. Це вже належало до Проблем-Котрі-Належить-Розв'язувати"* [4, с. 415]. Натомість Дарина *"хотіла б, хай і не собі в хату, і не "щось", а всенький її гардероб залишити ненарушальним, як накрити склом і засипати ямку, аби тільки знати, що десь те її скинуте пір'я є, зберігається"* [4, с. 416]. Отож, Владині речі є для Дарини немовби матеріальним свідченням того, що Влада жила, вони є її частинкою, і тому цінні як пам'ять про неї.

Активність простору здатна виявляти досі незнані сторони сутності особистості, як це сталося з Дариною, коли Влада наносила їй макіяж: *"У ванній <…> ще пахло недавнім ремонтом, фарбою й лаком, і це трохи нагадувало запах у Владиній майстерні, – може, якраз це й увімкнуло в ній робочий рефлекс, засвербіли руки"* [4, с. 440]. *"Вона хотіла щось важливе з мене добути, показати мені щось, на чому їй залежало"* [4, с. 441]. Та *"діва-войовниця"* [4, с. 617], яку побачила Дарина у дзеркалі замість звичної себе, так не схожа на неї повсякденну, це була її інша іпостась або, за Владиним баченням, втілення того, ким Дарина була у попередньому житті, але про це забула. Епізод з макіяжем засвідчує авторське бачення того, що в особистості приховано не тільки пам'ять генетичну, родинну, але й пам'ять про попередні життя.

Подібно до простору дому функціонує у романі Забужко і простір міста, який виступає у ролі міста-як-дому. За Г. Башляром, *"будь-який направду заселений простір по суті містить у собі поняття дому"* [1, с. 26], оскільки особистість, проживаючи у місті, невпинно маркує важливі у її житті місця і таким чином здійснює освоєння простору. *"Ми означуємо, реперуємо <…> місто своєю системою знаків. І вона не співпадає з системою знаків иншої, "не нашої" культурної традиції. Ми опираємося на "свої" реперні точки, коли облаштовуємося, закріплюємося у місті. Ба більше – розставляємо їх по ньому*" [3, с. *88]*. У даному контексті важливо, щоби невидиме особистісне освоєння міського простору не переходило межі внутрішнього світу і не порушувало зовнішньої гармонії міста, як це відбувається у людей на зразок Вадима, які *"єдине, чого прагнуть <…> – то вилізши на київські горби (розваливши по дорозі кілька поверхів старих кам'яниць, аби не застували їм виду на Софію!), влаштувати на гробі Ярослава свій переможний бенкет нових номадів"* [4, с. 334].

Звичний, здавалось би, освоєний простір безповоротно змінюється, втративши щось чи когось, хто неодмінно належав до нього. Після смерті Влади Дарина пригадує ті особисто для неї важливі місця пам'яті про Владу і усвідомлює, що *"час продовжує наростати на тобі, як вапно на кістках,і помалу-малу <…> гояться, затягуючись непрозорою шкіркою, зранені його (небіжчика. – Г. В.) присутністю речі і місця: перехрестя на Печерську <…> бувши перейденим кільканадцять разів, злущує з себе її образ і перестає щеміти, роблячись перехрестям, як усяке інше; вікна її квартири <…> стали спершу темними вікнами покинутого дому, а згодом і взагалі загубилися в ряду інших вікон, мов затерлися в натовпі"* [4, с. 98]. Наведена цитата означує особистісну ментальну карту Дарини. Це простір всуціль позначений маркерами, зрозумілими тільки для неї, місцями, які відіграли роль у формуванні її ідентичності. Таким чином, змальований міський простір є простором ідентичності Дарини.

Натомість ідентичність простору міста увиразнюється в епізодах, що стосуються Адріана Ортинського. Простір Львова він цілком оправдано сприймає як рідний, домашній. Для нього це простір із чітко визначеною ідентичністю, причому національною, що не сприймає чужих, які *"обснували місто темною павутиною страху і <…> негодні розгледіти, як драстично сюди не належать – як струп, як веред, що рано чи пізно буде спалений гарячкою"* [4, с. 142]. Адріян належав до цього

міста і *"знав своє місто кровно, навпомацки, наче тіло коханої жінки <…>: це його Місто, і воно ніколи не зрадить, проведе крізь себе любовно і вміло, як вірна дружина <…>. Зі своїм містом <…> він залишається зрослим і вдень і вночі, як то буває тільки у винятково щасливому шлюбі; місто й береже його, як жодна жінка вберегти би не потрапила"* [4, с. 141]. *"На тлі його зрідненості з містом <…> ця чисто органічна відпорність до чужого давала йому на завданні почуття власної – не просто правності, а майже містичної невразливости. Непереможности. (Як міг він провалитися, коли кожен камінчик довкола був по його стороні, а по їхній не було нічого?..)"* [4, с. 142].

Ідентичність простору міста, як, зрештою, й ідентичність простору дому, оприявнюється в епізодах, які демонструють їхній характер, їхню власну волю. Яскравим прикладом своєрідного "волевиявлення" простору є історія кам'яниці, у якій виростали Ліна і Геля Довганівни: *"Після війни там жив якийсь катебіст-"освободітєль", напевно ж борець із "бандами ОУН", який потім спився, випав з вікна другого поверху <…> й зламав собі шию – нібито у приступі білої гарячки. Тільки <…> насправді то дім його виплюнув – кілька десятиліть перетравлював і нарешті таки виплюнув"* [4, с. 431–432]. Отож, дім, як і місто, має здатність розрізняти свого і чужого, оскільки є певним мікросвітом, який не просто відображає настрої та уподобання своїх господарів, є частиною їхнього життя і діяльності, а здатний усі ці компоненти настільки глибоко ввібрати в себе, щоби зберегти упродовж віків пам'ять про справжніх власників, навіть за їх відсутності, відштовхуючи від себе все, що дисонує з автентичним духом помешкання. У такий спосіб будівля виявляє свою вірність господареві.

Підсумовуючи, варто зауважити, що особливість авторського бачення простору у Забужко суголосна з ідеєю *гетеротопії* М. Фуко, що позначає не стільки конкретне місце, скільки відображає спосіб існування простору крізь призму суб'єктивного світобачення особистості. Простори дому і міста у романі є окремими світами, сприйняття яких напряму залежить від рівня самосвідомості особистості, її духовної притомності, від історичної та генетичної приналежності до того чи іншого типу простору. Як гетеротопію можна розглядати внутрішні світи Дарини і Адріана, адже кожен з них зберігає свій власний внутрішній духовний музей, родинний дім, навіть якщо реально він давно втрачений. Саме ці внутрішні, невидимі простори і становлять ідентичність особистості у чистому вигляді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башляр Г. Поэтика пространства // Башляр Г. Избранное: Поэтика пространства / Гастон Башляр; пер. с фр. – М. : “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2004. – С. 8-113. (Серия “Книга света”)
2. Бетлій О., Диса К. Усе про ідентичність / Олена Бетлій, Катерина Диса // Міжкультурний діалог. Том 1: Ідетичність. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – С. 11–53.
3. Возняк Т. Феномен міста / Тарас Возняк. – Львів, 2009. – 334 с. – (Бібліотека журналу “Ї”).
4. Забужко О. Музей покинутих секретів. Роман Вид. 2-е, доп. / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
5. Шацька Б. Минуле – пам’ять – міт / Барбара Шацька. – Чернівці : Книги-ХХІ, 2011. – 248 с.
6. Шліпченко С. Записано в камені: короткі інтервенції в історію та теорію архітектури / Світлана Шліпченко. – К. : Всесвіт, 2009. – 352 с.
7. Шестакова Э. Г. Гетеротопия – рабочее понятие современной гуманитаристики: литературоведческий аспект / Э. Г. Шестакова // Критика и семиотика. – 2014. – №1. – С. 58–72. / Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.philology.nsc.ru/journals/kis/pdf/CS_20/cs020shestakova.pdf

ЧУЖИЙ/РІДНИЙ ДІМ У ЗБІРЦІ ОПОВІДАНЬ “БОСОНОГИЙ ЛЮТИЙ” ГЕРТИ МЮЛЛЕР

Наталія ВОРОБЕЙ
Львівський національний університет ім. Івана Франка

Проаналізовано поетику дому у збірці оповідань “Босоногий лютий” німецько-румунської письменниці Герти Мюллер. Спростовується традиційне тлумачення поняття дому як чогось рідного та близького. Стверджується, що дім, з огляду на постійне відчуття чужості у відношенні до батьківського дому, рідного селища та країни (“батьківщини”), спричинене фашистською та комуністичною диктатурами, у фікційному світі Г. Мюллер постає чужим та ворожим.

Ключові слова: дім (рідний/чужий), батьківщина, чужість, Г. Мюллер, “Босоногий лютий”.

Проанализировано поэтику дома в собрании рассказов “Босоногий февраль” немецко-румынской писательницы Герты Мюллер. Опровергается традиционное толкование понятия дома как чего-то родного и близкого. Утверждается, что дом,